

PROBLEMATICA COMUNITARĂ ÎN TEORETIZAREA MORFOLOGIEI SOCIALE

ADELA ȘERBAN*

ABSTRACT

COMMUNITY IN SOCIAL MORPHOLOGY THEORISATION

The article frames several theoretical observations about the theorizing on morphology of social community within the major classical and contemporary sociological theories.

Keywords: social morphology, community, social theory, history of sociological ideas.

INTRODUCERE

Sociologia, ca disciplină științifică, este de dată relativ recentă în raport cu alte ramuri și sub-ramuri disciplinare din știință, influențele abordărilor specifice filosofiei, alunecarea în activism social și politic și bruiatul agendelor politice ale timpului marcând în mod sever o parte semnificativă a fondului de teorie. În mod special, comunitatea ca referențial teoretic de analiză s-a găsit într-o poziție dezavantajată, prinsă la mijloc în încreștarea ideologică dintre direcțiile progresiste și conservatoare. Transformările aduse cu sine de către modernitate au generat mutații sociale profunde, sistemele de viață comunitare fiind afectate în mod sever ca urmare a noilor procese sociale (urbanizare, migrație, tehnologizare, școala și cultura de masă, creșterea influenței și capacității statului de a interveni în organizarea socială a teritoriului). Comunitatea, prin generalitatea sa ca referențial social, reclamă o abordare aprofundată nu doar pentru înțelegerea unei etape sociale încheiate, cât mai ales pentru cunoașterea rolului jucat de resorturile comunitare în exprimarea socială a ființei umane și a modurilor în care reflexul comunitar se prelungește și determină manifestarea socială în contextul de viață contemporan.

* PhD, Researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: adela.serban@gmail.com.

Teoretizările comunității au configurat cadrul conceptual spre o prezentare preponderent abstractizată a comunității, caracterul său de unitate socială de viață cu existență concretă fiind conturat difuz. Descrierea referențialului comunitar, indicarea felurilor în care acesta se articulează și principiilor care îl definesc tipologic constituie obiectul studiului de tip morfologic.

Amprenta modelelor puternic deterministe, influența perspectivei biologice, eșecul de construcție al unor modele teoretice holistice au condus în timp la marginalizarea preocupărilor teoretice explicite din sfera morfologiei sociale. Contribuții notabile la lamurirea referențialului morfologic al comunității au adus majoritatea numelor mari ale sociologiei (Durkheim, Weber, Simmel, Cooley, Granovetter, Blummer, Parsons, Putnam, Redfield ș.a.) la acestea adăugându-se direcțiile de cercetare morfologică a vieții sociale din zona psiho-sociometriei și antropologiei, însă fără coerența sistemică a unui sub-câmp disciplinar. Conștientizarea necesității unui efort de cercetare și de clarificare teoretică asupra unui palier de substrat al realității sociale s-a menținut în toată perioada secolelor XX și începutul secolului XXI la un nivel scăzut.

REFERENȚIALUL COMUNITAR ÎN CONTEXTUL TEORIEI MORFOLOGICE

Conceptul de morfologie socială este de origine durkeimiană, Emile Durkheim semnalând pentru întâia oară între fondatorii disciplinei necesitatea studierii legăturii dintre formele exterioare de manifestare ale conținuturilor sociale și condiționalități structurale de substrat¹. (Durkheim, 2002[1895]: 45) Realitatea socială cuprinde, în viziunea durkeimiană, două mari categorii de fapte sociale: substratul social (reprezentat de structura morfologică) și viață socială (cuprinzând planul manifestărilor de tip social). Perspectiva lui Durkheim asupra focusului teoretic corespunzător morfologiei sociale ca sub-câmp disciplinar a suferit transformări majore în decursul operei sale, complexitatea implicațiilor determinându-l să abandoneze abordarea direct cauzală a fenomenelor sociale fundamentată pe generalități morfologice în detrimentul unei înțelegeri a morfologiei sociale drept o precondiție socială, „o constituție de substrat, care afectează direct sau indirect toate fenomenele sociale”. (Durkheim, 1899: 520). În viziunea sa studiul morfologic este un sub-domeniu al cunoașterii sociale având funcția de a identifica, descrie și clasifica tipurile sociale în baza diferențelor de structură și a modurilor în care ele se combină și se îmbină în compunerea societății, având pentru analiză valoarea unor variabile independente (Durkheim, 2002[1895]: 120; 153). El formulează chiar și

¹ Încă de la proiectarea componentelor disciplinare ale sociologiei, Durkheim privește obiectul de studiu al morfologiei sociale ca fiind cercetarea „felul de a fi colectiv”, al „substratul vieții colective” (Durkheim, 2002[1895]: 45), urmând să aducă ulterior completări și nuanțări la abordarea și la funcționalitatea morfologiei sociale, nu și la definirea obiectului său.

un postulat în acest sens, indicând ca principiu esențial al efortului de cunoaștere socială descoperirea acelor proprietăți ale substratului social care exercită acțiuni asupra desfășurării fenomenelor sociale: „originea primă a oricărui proces social de oarece importanță trebuie căutată în constituția mediului social intern” (*Idem*: 152), identificând ca proprietăți majore ale acestui mediu *volumul societății* – numărul unităților sociale și *densitatea dinamică* – numărul persoanelor aflate în relații morale/comunitare unii cu alții (*Idem*: 153–154).

În modelul său teoretic inițial, Durkheim a încorporat în conceptul de substrat și elementele spațialității, considerând componenta teritorială a realității sociale drept un vehicul vizibil prin care se putea aborda viața colectivă ascunsă unui observator extern.

Secolul al XIX-lea a fost divizat sub aspectul înțelegerii principiilor morfologice ca fiind inerente naturii sociale umane, sau ca „feluri de a fi consolidate”, cum le definea Durkheim (*Idem*: 46), rezultat al unei stabilități în planul constuit al manifestărilor. O mare parte a teoreticienilor au mizat pe formula teoretică a identificării structurii morfologice în modelul societăților simple, „primitive”, a „agregatelor simple”, din viziunea lui Spencer (Spencer, 1898[1885]) sau a „segmentelor unice” din teoretizarea lui Durkheim (*Idem*: 123–124). Metodologic, modelul morfologiei comunitare nu poate fi identificat în comunități umane concrete, observabile, deși se poate admite valoarea comprehensivă a analizei unor asemenea societăți pentru elaborarea unui model teoretic idealtipic. Comunitățile umane – în diverse grade și în diferite forme – au suferit degenerări funcționale semnificative odată cu dezvoltarea formelor sociale și structurilor instituționale non-comunitare (construite pe suportul nucleelor de putere politică, economică și militară) care au dat deschis posibilitatea și au oferit instrumentele de a interveni în palierul comunitar și de a modifica regimul natural de viață colectivă din teritorii. Izolatele antropologice cu atât mai puțin nu pot fi luate ca reper referențial pentru modelele teoretice, condițiile lor particulare reprezentând surse majore de excepționalitate.

R. Redfield analizează în lucrarea sa dedicată structurilor comunitare deficiența teoretico-metodologică majoră reprezentată de focalizarea excesivă asupra unor singularități, recomandând ca referențial pentru extragerea unor modele substanțializate forme comunitare extinse, omniprezente în continuumul istoric și teritorial, cum sunt societățile țărănești. El critică faptul că studierea societăților țărănești nu a beneficiat de o abordare extensivă și holistică în cadrul studiilor comunitare ci doar de o colectare nesistematizată și trunchiată a elementelor culturale specifice acesteia (tradiții, obiceiuri, artefacte, folclor etc.) analiza rezumându-se la comparații între segmente sau părți ale unor sisteme culturale și nu a culturilor însele ca întreguri sistemice (Redfield, 1956: 19).

Un filon teoretic important în abordarea morfologiei comunitare este cel organicist. Ipoteza teoretică a unei naturi organice a comunității, lansată la începuturile sociologiei și abordată printre alții de către H. Spencer și A. Schaffle, nu și-a epuizat implicațiile. Deși afectate de stadiul teoriei sociale în primul secol al

aparitiei sociologiei ca disciplină, captivă proiectului explicativ de tip holistic însă marcată de slaba decantare a referențialurilor sociale (comunitar/non-comunitar), punțile de comunicare teoretică între biologie și sociologie au cunoscut și reluări contemporane, ca cea a lui T. Parsons de exemplu, ale cărui preocupări în zona morfologiei sociale au culminat cu celebra conferință *Some Relations between Biological and Social Theory*, organizată în 1971 cu sprijinul American Academy of Arts and Sciences și cu o largă suținere interdisciplinară. De cele mai multe ori analogiile importate din științele biologice au operat o forțare a modelului organismului uman în teoria morfologiei sociale. Această situație caracterizează modelele teoretice ale lui G. Boccardo, A. Comte, A. Schaffle etc. Max Weber, în critica sa asupra perspectivei organiciste, arată că utilizarea unei analogii cu modele funcționale din științele biologice (bio-chimice și bio-fizice) poate avea pentru actul de teortizare din disciplinele sociale doar un rol ilustrativ și orientativ, evaluând transferul conceptual dintre cele două câmpuri disciplinare ca fiind un demers riscant și lipsit de valoare cognitivă, deoarece referențialul social este dotat cu înțelegerea subiectivă a propriilor acțiuni (Weber, 1947: 103). Critica formulată de Weber perspectivei biologice este cu siguranță una validă, comunitatea neputând fi abordată de către cercetările morfologice drept o unitate biologică, funcțiunile sale fiind concentrate masiv în palierul vieții psihice de grup. Dar pentru că ea cuprinde în schema sa ordonatoare întreaga viață a oamenilor care o alcătuiesc și are un impact determinant asupra funcționării omului ca ființă biologică, comunitatea poate fi abordată ca o unitate socială bio-psihoculturală, urmărind structura ei de compunere pe mai multe niveluri.

Științele biologice cercetează însă nu doar individul biologic, ci și structurile de viață colectivă a organismelor biologice: de la forme de tip zooid (reprezentând indivizi integrați în sisteme de colonii cu funcții biologice de sine stătătoare) la forme difuze, stratificate intern, cu o diviziune elaborată a rolurilor în cadrul structurii colective, ființele vii au nu numai un anumit design genetic individual, dar și anumite tipare de viață colectivă prestabilite. Fenomenul este întâlnit în întreaga natură: animalele, plantele, păsările, insectele, bacteriile chiar, trăiesc în grupuri de o anumită mărime și structură, categoric inscripționate în datele lor de specie. Max Weber arată că abordarea morfologia comunității umane în relație sau prin comparație cu morfologia structurilor colective de viață ale speciilor animale are temei logic și abordările interdisciplinare pot aduce lamuriri semnificative asupra rolului unor tipare cognitive în configurația și structura acestor unități de viață colectivă, considerând productive teoretic analogiile cu psihologia colectivă animală (Weber, 1947: 104–107).

O altă abordare, specifică în special sociologiei clasice germane a construit modelul morfologic prin abstractizarea și esențializarea patternurilor de interacțiune. În perspectiva lui Max Weber, de pildă, studiul morfologiei sociale se concentrează asupra identificării tipurilor de acțiuni funcționale pentru menținerea identității culturale și tipologiei reperelor sociale și instituționale, precum și înțelegerea

acțiunilor sociale care generează diferențieri funcționale între indivizi² (Weber, 1947: 106–107).

Aceeași idee o regăsim și la Georg Simmel în celebra sa pereche conceptuală de ordin dihotomic formă-conținut. Conținutul fenomenelor sociale cuprinde în concepția lui Simmel factorii subiectivi (motivația, interesul, scopul) asociați cu un fenomen sau cu o interacțiune, în timp ce forma indică modalitățile prin care interacțiunea între indivizi generează conținuturi sociale. El subliniază rolul pregnant al palierului imaterial al manifestărilor sociale (interacțiunile reciproce între indivizi, care integrează deopotrivă conținut și formă) în detrimentul perspectivelor materialiste care descriu existența societății prin agregare spațială și temporală directe, simple, a părților. În viziunea teoretică a lui Simmel obiectul sociologiei îl constituie studiul formelor societale, a actelor de *sociere* (*sociation*, concept introdus de Simmel pentru a indica raporturile sociale de asociere și disociere) care conduc la raporturi de subordonare, la competiție socială, la diviziunea muncii, la reprezentări sociale, la solidaritate colectivă sau la excludere și marginalizare etc. (Simmel, 2011[1908]) La Simmel, interacțiunile sociale sunt fenomene complexe care cuprind deopotrivă conținut și formă, sociologia având ca focus teoretic studiul formelor societale, descrierea lor prin analiza transversală a fenomenelor sociale concrete și identificarea caracteristicilor și dinamicii lor într-o manieră abstractizată și generalizabilă. El arată că analiza sociologică sub raportul formă-conținut ar trebui să se ghideze după două repere teoretico-metodologice: identificarea formelor de sociere observate în contexte distincte sau în relație cu finalități distincte și studierea formelor variate de sociere prin intermediul cărora este exprimat conținutul. În concepția lui Simmel nivelul și tipul interacțiunilor și socierilor indică nodurile de densitate socială.

Abordările morfologiei sociale aparent contrare, unele axate pe structură și spațialitate (ca cea evocată de Durkheim) și altele focalizate pe modul de configurare al interacțiunilor sociale (ca cele teoretizate de către Weber și Simmel), căpătă convergență într-un model morfologic pluri-dimensional ca cel specific comunității.

STUDIILE SOCIOMETRICE ÎN CERCETAREA MORFOLOGIEI COMUNITARE

Cercetările sociometrice deschise de către Granovetter odată cu măsurarea punților de transmisie generate de către legăturile slabe, au contribuit la identificarea schemei morfologice cadru a comunității. Cercetările au plecat în reconstruirea schemei morfologiei sociale de la persoană către colectivitate, de la modul în care structura comunitară este reflectată în tiparele psiho-sociale ale individului. O contribuție importantă au adus-o studiile de socio-metrie desfășurate de către Robin Dunbar, care au demonstrat că sfera socială a persoanei este în mod inerent

² Ideal tipul însuși este un instrument al descrierii morfologice, un construct teoretic care reproduce maximal conținuturile asociate cu un set de acțiuni sociale, din acest motiv între ideal tip și formele concrete de manifestare a tipului pot apărea inadvertențe. (Weber, 1947: 110–121).

restrânsă, indicând o capacitate socială a individului limitată cognitiv. Cercetările au indicat de asemenea o prestructurare cognitivă a sferei sociale personale pe trepte de intensitate a legăturilor, relevând predispoziția inerentă umană de a dezvolta mai multe relații mediu-apropiate decât legături puternice, și, implicit, natura socială umană, preconfigurarea sa cognitivă pentru a funcționa într-un mediu social mai larg decât cercul social de apropiere. (Kinderman *et al.*, 1998; Dunbar, Spoons, 1995; Zhou *et al.*, 2005, Dunbar, Stiller, 2007) Designul cognitiv al capacităților relaționale indică un om „din construcție” comunitar, limitele cognitive explicând deopotrivă mărimea restrânsă a comunităților umane și dimensiunea mică a anumitor tipuri de grupuri umane componente ale comunității care mobilizează resurse relaționale.

Măsurătorile complementare realizate de către Zhou au stabilit că mărimea cercurilor sociale de apartenență – de la cel mai intens ca grad de atașament și până la cel mai slab – se distribuie într-un raport descris prin mărimi de progresie geometrică. Zhou identifică în configurația psiho-cognitivă umană progresia geometrică de 3 pentru distribuția cercurilor de apartenență, demonstrând faptul că persoana umană participă structural la sfere sociale stratificate diferențiat sub aspectul intensității relaționale. O concluzie importantă a cercetărilor efectuate de Zhou este aceea că în situația în care numărul legăturilor foarte puternice scade, celelalte legături nu devin mai multe, ci scad toate proporțional, omul neputându-și realoca resursele sale de implicare psihosocială altfel decât în această structură prestabilită. O altă concluzie importantă care derivă de aici este aceea că substanța și dezvoltarea legăturilor sociale depind de consistența legăturilor puternice ale persoanei, subliniind astfel rolul familiei de element morfologic constitutiv de importanță fundamentală. (Zhou *et al.*, 2005) Implicațiile acestor concluzii în planul descrierii morfologiei comunitare sunt majore, deoarece arată nu doar că persoana este structural membru al unei comunități, ci și că configurarea integrală a comunității depinde de tăria și aglutinarea nucleelor relaționale strânse (preponderent familiale).

Factorul care determină în mod precumpănitor formatul morfologic al comunității este conformația psihicului uman individual. Comunitatea este o structură socială de armonizare a datelor umane, un mediu social de integrare colectivă umană. (Tonnie, 1887 [2001]: 28–36; Cooley, 1909: 23–29) Dimensiunea, proporțiile sale și cele ale elementelor sale componente, organizarea fizică a spațiului pe care îl ocupă și structura sa socială internă reprezintă o reflectare a unui optim funcțional uman (cognitiv și fiziologic). Acesta constituie de altfel și principiul definitor al modelului său morfologic și funcțional.

Acest optim uman este compus dintr-un set numeros de parametri, ale căror valori normale nu sunt fixate rigid, ci sunt cuprinse fiecare între niște praguri funcționale care definesc capacitățile noastre naturale de rezistență, de cogniție, de memorie sau de răspuns. În funcție de datele și predispozițiile grupurilor de oameni³,

³ Predispoziții imunitare, de longevitate, de rezistență la solicitare fizică ori psihică, ritmuri fiziologice, date de conformație fizică, date psiho-cognitive, predispoziții caracterologice etc.

de condițiile de viață, de strategiile de asigurare a hranei și a securității, funcționarea umană optimă capătă un aspect particular și la fel și configurația exterioară a comunităților. În condiții naturale, fără presiunea exercitată din partea unor forme de putere exterioare conformației sale, structura sa reflectă designul morfo-cognitiv uman.

Sugestia lui R. Redfield de a extrage acest model morfologic studiind sistemele comunitare premoderne, țărănești, (Redfield, 1956: 19) are valoare și întemeiere metodologică, pe de o parte deoarece ele reprezintă concretizări comunitare dintr-o epocă socială de cvasi-autarhie socială, în care puterea de intervenție exterioară era puternic restrânsă față de perioada contemporană, principiile lor morfologice fiind mai ușor accesibile decât utilizând referențial echivalent contemporan, iar pe de altă parte deoarece cu privire la acestea a fost colectat un fond masiv de observații antropologice și etnografice, util pentru extragerea unor scheme cu valabilitate teoretică generală.

Comunitatea îmbracă în perioada premodernă, fără presiunea exercitată din partea unor structuri de putere exterioare conformației sale, forma micii comunități, a așezării sătești, cu structură morfologică vizibil conturată, iar corpusul de studii privind societățile tradiționale oferă repere teoretice pentru reconstruirea modelului morfologic comunitar.

Studierea modurilor de concretizare ale sistemului comunitar sătesc în perioada premodernă facilitează înțelegerea unor principii morfologice comunitare: principiul circuitelor ritmice de interacțiune intracomunitară între membri diferențiate pe grade de apropiere, principiul interacțiunii inter-comunitare stratificată pe cercuri de intensitate, principiul diviziunii funcțiilor sociale în exercitarea interacțiunilor inter-comunitare. Apariția noilor tehnologii care generează despațializarea contextelor relaționale și de interacțiune reprezintă un context de verificare și de ștefuire a modelelor morfologice, reprezentând momente de evaluare a *falsificabilității*⁴ teoriei morfologice elaborate având ca referențial central sistemul comunitar premodern prin cercetarea implicațiilor și congruențelor dintre aceste modele și contextele recente de deteritorializare a vieții unităților sociale.

*

Problematika cuprinsă în teoretizarea morfologiei sociale, deși semnalată încă de la începuturile conturării disciplinare a sociologiei, rămâne o provocare încă insuficient asumată în cercetarea contemporană, care însă va putea oferi răspunsuri complementare privitoare la funcționalitatea și sustenabilitatea unor macro-direcții de intervenție socială și va putea deschide calea către soluții inovative și eficiente de abordare a problemelor sociale și a disfuncționalităților colective.

⁴ Termen utilizat în accepțiunea teoretizată de K. Popper (*Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge, 1963: 6).

BIBLIOGRAFIE

1. Albert, Schaffle (1881), *Struttura e vita del corpo sociale* in Boccardo, Gerolamo *Biblioteca dell'Economista*. Serie Terza – Volume Settimo – Parte Prima e Seconda. L'animale e l'uomo (Introduzione) – U.T.E., Torino.
2. Cooley, Charles Horton (1922 [1902]), *Human Nature and the Social Order*, Charles Scribner's Sons, New York, 486 p.
3. Cooley, Charles Horton (1909), *Social Organization*, Charles Scribner's Sons, New York, 185 p.
4. Dunbar, R. I. M.; M. Spors (1995), *Social networks, support cliques, and kinship* in *Human Nature*, nr. 6, pp. 273–291.
5. Durkheim, Emile (1973), *On Morality and Society*, University of Chicago Press, 300 p.
6. Durkheim, Emile (1899), *Social Morphology*, *Annee Sociologique*, Vol. 2, 520 p.
7. Durkheim, Emile (1895[2002]), *Regulile metodei sociologice*, Editura Polirom, 193 p.
8. Herseni, Traian (2007), *Curs de sociologie rurală*, Ed. Renaissance, București, 354 p.
9. Kinderman, P.; R. I. M. Dunbar; R. P. Bentall, *Theory-of-mind deficits and causal attributions* in *British Journal of Psychology*, nr. 89, 1998, pp. 191–204.
10. Granovetter, Mark S. (1973), *The Strength of Weak Ties*, in *American Journal of Sociology*, Vol. 86/6, Mai, pp. 1360–1380.
11. Parsons, Talcott (1978), “A Paradigm of the Human Condition”, in Talcott Parsons (Coord.), *Action Theory and the Human Condition*, New York, Free Press, pp. 352–433.
12. Parsons, Talcott (1971), *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, NJ Prentice-Hall.
13. Redfield, Robert (1956), *Peasant Society and Culture. An Anthropological Approach to Civilization*, The University of Chicago Press, Chicago, 163 p.
14. Redfield, Robert (1960), *The Little Community*, The University of Chicago Press, Chicago, 93 p.
15. Simmel, Georg (1971), “The Stranger”, in *On Individuality and Social Forms*, The University of Chicago Press, pp. 143–149.
16. Simmel, Georg (2011 [1908]), *On individuality and Social Forms*, University Of Chicago Press, 412 p.
17. Spencer, Herbert (1898 [1885]), *The Principles of Sociology*, Vol. 1–III, NY, Appleton and co, 2642 p.
18. Schnore, Leo F. (1958), “Social Morphology and Human Ecology” in *American Journal of Sociology*, Vol. 63, Nr. 6, (Mai), pp. 620–634.
19. Stone, Kirk (1965), *The Development of a Focus for the Geography of Settlement*, in *Economic Geography*, Vol. 41, Nr. 4 (Oct.), pp. 346–355.
20. Thomas, William Isaac; Florian Znaniecki (1919), *The Polish Peasant in Europe and America*, Vol. III, Richard G. Badger&The Gorham Press, Boston, 526 p.
21. Tonnies, Ferdinand (2001 [1887]), *Comunity and civil society*, Cambridge University Press, Cambridge, 319 p.
22. Tonnies, Ferdinand (1905), *The Present Problems of Social Structure*, *American Journal of Sociology*, Nr.10, pp. 569–588;
23. Weber, Max (1947 [1915]) *The Theory of Social and Economical Organisation*, Oxford University Press, 446 p.
24. Weber, Max (1978 [1922]) *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*, University of California Press, 1642 p.
25. Zhou, W. X; D. Sornette; R. A. Hill; R. I. M. Dunbar (2005), *Discrete hierarchical organization of social group sizes* in *Proceedings of the Royal Society*, B. 272B, pp. 439–444.